

УДК 316.4

ЮЛІЯ СВЕЖЕНЦЕВА,

кандидат соціологічних наук, начальник науково-дослідної лабораторії кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКСАНА ПРОСКУРЯКОВА,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС Харківського національного університету внутрішніх справ

Традиція: концептуалізація та напрями вивчення

Анотація

У соціальних науках існує потреба в концептуалізації “традиції” з метою її осмислення із використанням класичних і сучасних соціологічних теорій. Автори пропонують розглядати традицію як стійкий груповий стереотип соціальної дії, що існує в соціальних системах упродовж тривалого часу і має соціально-культурний механізм передання від покоління до покоління. Концептуалізація традиції як стереотипу соціальної дії відкриває можливість вивчати цей феномен і як соціальну дію, і як складову суспільних знань. На підставі положень теорій соціальної дії, зокрема М.Вебера і Т.Парсонса, автори розробили ідеально-типову модель традиційної дії. Ідеальні типи традиційної і смислоорієнтованої дії є полюсами континуума, уздовж якого аналітично розташовані реальні традиції, що тяжіють до того чи іншого полюсу залежно від етапу становлення/руйнування традиції.

Розглядаючи роль традицій у соціальній системі, автори визначають важливі для соціальної системи випадки перетворення цілераціональних дій на традиційні, а також досліджують місце традицій в системі встановленого соціального порядку. Для аналізу механізму виникнення і розвитку традицій в со-

ціальній системі автори застосовують ідеї соціології знань та обґрунтовують гіпотезу щодо генези традиції подібно до становлення будь-якої парадигми як загальноприйнятого зразка дій і думок. У статті розкрито основні чинники розвитку традиції за еволюційним або революційним сценарієм і проаналізовано особливості традиції залежно від стадії її становлення і розвитку.

Ключові слова: традиція, соціальна дія, смислоорієнтована дія, традиційна дія, установлений соціальний порядок

Дискусії про місце та роль традицій у сучасному житті не менше років, ніж соціологічній науці взагалі. Дослідженням різних аспектів цього феномена з давніх часів займаються представники різних галузей науки — історики, археологи, етнографи, культурологи, філософи, психологи, соціологи тощо. Разом із тим кожна галузь при вивченні традиції майже не враховує досягнень інших, унаслідок чого виникло багато різноманітних визначень традиції та різнорідних (у певному сенсі протилежних) підходів щодо її місця і ролі у соціумі.

Сьогодні в науці можна вирізнити два погляди на традицію як соціальний феномен. З першого — традиція постає як необхідний елемент кожної соціальної системи, який підтримує в ній рівновагу та порядок, допомагає акторам у процесі соціалізації та комунікації, а також здійснює інші важливі функції. Прихильники цього погляду роблять наголос на досвіді минулих поколінь, який лежить у підґрунті традиції і який необхідно зберігати та використовувати, позаяк “минуле визначає сьогодення і майбутнє”. З другого погляду, традиція становить дещо безглузде, непотрібне, консервативне, що створює перепони у розвитку системи та окремих її елементів. Прихильники цього погляду вбачають у традиції “пережиток минулого”, явище, коли “мертві правлять живими”.

Питання про роль традицій у соціальних системах не є просто даниною цікавості вчених заради накопичення знань. Воно має також аксіологічну цінність. Історія свідчить, що в певних країнах традиція може сприяти економічному, політичному, культурному розвитку, зумовлювати його. Натомість в інших країнах традиція може стати на заваді всім прогресивним перетворенням. Яскраві підтвердження цієї тези дають дослідження Френсиса Фукуями щодо чинників економічного розвитку країн, а також Дієго Гамбетти щодо соціально-політичного розвитку регіонів Італії. Стає зрозумілим, що традиції мають бути досліджені під кутом зору причин їх зародження та сталості, механізмів передання та закріплення, функціональних та дисфункціональних наслідків тощо.

Така протилежність поглядів на традицію викликає дискусії щодо самого об'єкта дослідження, і в цих дискусіях виявляється, що традицією науковці називають різні із соціологічної точки зору феномени: норми, цінності, дії, практики, знання тощо. Це ускладнює створення загальної теорії традиції, й не дивно, що на сучасному етапі такої теорії немає. Вочевидь, необхідно концептуалізувати традицію таким чином, щоби визначення від-

кривало можливості для вивчення феномена традицій на засадах соціологічних теорій, які довели свою евристичну цінність.

Проблемі дослідження традиції в соціології у різні періоди приділяли увагу представники майже всіх парадигм і наукових напрямів: П.Бергер, Г.Блумер, М.Вебер, Г. Гарфінкель, І.Гофман, Е.Дюркгайм, О.Конт, Т.Лукман, Б.Маліновський, Р.Мертон, Д.Норт, Т.Парсонс, А.Редкліф-Браун, В.Самнер, Г.Спенсер, Дж.Тернер, В.Ворнер, Е.Шилз, П.Штомпка, А.Захаров, Ю.Левада, В.Плахов, І.Суханов та ін. Разом із тим послідовного комплексного соціологічного розгляду традицій як центрального об'єкта дослідження проведено ще не було. І першим кроком на шляху створення соціологічної теорії традицій має бути така концептуалізація традиції, яка була б корисна для прирощення знань щодо цього феномена. Отже, метою цієї статті є спроба: сформулювати визначення традиції, яке б відкривало можливості для її осмислення через звернення до класичних та сучасних соціологічних теорій; окреслити напрями та перспективи вивчення традицій у рамках зазначених теорій.

Аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення традиції виявив у більшості авторів загальний погляд на традицію як форму поведінки, що регулярно повторюється, є уніфікованою та стандартизованою, а також визнаною та підтримуваною в певній соціальній спільноті. Таке визначення свідчить про зв'язок традиції зі стереотипом.

Одночасно необхідно зазначити, що в основі традиції завжди лежить орієнтація на соціум, навіть коли актор, який діє традиційно, цього не усвідомлює. Це проявляє й семантика терміна "традиція". У перекладі з латини *traditio* означає передання досвіду, цінностей, норм від інших, тому дія за традицією завжди має соціальний характер і належить до особливого типу соціальних дій.

Виходячи з цього, ми пропонуємо використовувати таке визначення традиції:

традиція — це стійкий груповий стереотип соціальної дії, що існує у певних соціальних системах упродовж тривалого часу і має соціально-культурний механізм передання від покоління до покоління.

Обґрунтуємо основні фрагменти цього визначення.

1. У перекладі з грецької стереотип — це відбиток. Розглядуваний термін використовують у різних значеннях і в різних галузях науки та життя. Наприклад, у друкарській діяльності цим терміном позначають копії з друкарського набору або кліше, використовувані для тиражування видань. Найпоширенішим у повсякденному житті та гуманітарних науках є розуміння стереотипу як спрощеного, схематизованого, звичного та постійно повторюваного зразка або стандарту чого-небудь (думки, сприйняття, поведінки) [Большой энциклопедический словарь, 2002: с. 841–842].

Основними рисами стереотипу як соціального феномена вважають: 1) спрощення (стереотипи зменшують трансакційні витрати та економлять час акторів); 2) відсутність критичності у сприйнятті (стереотипи, причини й закони їх функціонування практично не піддаються усвідомленню та аналізу з боку акторів); 3) ригідність (стереотипи не модифікуються або їх

модифікація відбувається надто повільно; прямий вплив на свідомість з метою змінити стереотип, як правило, призводить до використання акторами можливих стратегій захисту: фільтрації або ігнорування інформації, уникнення, протидії тощо).

2. Ми розглядаємо традицію саме як груповий стереотип дії. Це вказує на її загальне прийняття та уніфікованість у соціальній системі або на окремих її рівнях, а також вилучає з розгляду індивідуальні стереотипи, звички, установки, уявлення, розглядувані в рамках психології.

3. У визначенні ми робимо акцент на тривалості та стійкості традиції, а також вказуємо на те, що до традиції належать лише ті стійкі групові стереотипи дії, які не створені самим індивідом чи групою індивідів або не є продуктом їхньої власної творчої уяви, тобто те, що їм не належить, а передається ззовні, зокрема — від покоління до покоління. При цьому ми розглядаємо поняття “покоління” в одному з його визначень, яке найчастіше зустрічається в соціологічних працях (на відміну від демографічних та історико-культурологічних): як групу людей, що близькі за віком та поєднані загальною діяльністю (наприклад, у такому сенсі кажуть, що виросло нове покоління вчених) [Большая энциклопедия, 2006: т. 37, с. 451].

Концептуалізація традиції як стереотипу соціальної дії відкриває можливість вивчати цей феномен і як соціальну дію, і як складову суспільних знань. У межах цієї публікації для аналізу традицій ми застосуємо теорії соціальної дії, зокрема теорії М.Вебера і Т.Парсонса, а також ідеї Т.Куна щодо становлення парадигм знання.

Запропонований нами теоретико-методологічний підхід до вивчення конкретних традиційних дій відрізняється від використовованого М.Вебером і здійснюваного через порівняння конкретних традиційних дій з ідеальним типом цілераціональної дії. Натомість ми пропонуємо: використовуючи сучасні версії теорій смислоорієнтованої дії, розробити ідеальний тип традиційної дії, визначити її ознаки та детермінанти й усі реальні традиційні дії вивчати через співвіднесення з цим ідеальним типом.

Для осмислення соціальної дії М.Вебер використовує таку стратегію визначення ідеального типу раціональної поведінки для того, щоб усі соціальні та реактивні дії вивчати через порівняння з ним. У праці М.Вебера “Господарство і суспільство” така ідеально-типова дія іменується в першому наближенні “раціональною”, а далі — “цілераціональною”. Для неї характерні:

- 1) чітко усвідомлена мета дії, яка не викликає сумнівів щодо її здійснення;
- 2) усвідомлене уявлення про те, що планована дія досягає мети з найменшими витратами;
- 3) допущення про те, що дія узгоджена з її метою, тобто уявлення суб'єкта про певну ситуацію були слухними, як і уявлення про те, через які дії він може досягти накресленої мети [Вебер, 2007: с. 29].

Цю модель, на думку М.Вебера, належить застосовувати для пояснення конкретної дії. При цьому він визначає два принципові класи відхилень кон-

кретних реальних дій від ідеально-типової моделі цілераціональної дії. Перший — коли дійова особа виходить із помилкової інформації про ситуацію і про варіанти дії, які можуть привести до реалізації поставленої мети. Другий клас відхилень — коли особа здійснює ціннісно-раціональну, афективну або традиційну дію, яка:

- а) не визначається через чітке усвідомлення мети і характеризується через цілі, здійснювані безпосередньо, коли дієвець не бере до уваги інші цільові установки;
- б) не визначається через ґрунтований на наявній інформації раціональний розрахунок домірності й узгодженості дії із ситуацією [Вебер, 1990: с. 184].

Отже, традиційну дію, як і ціннісно-раціональну та афективну, М.Вебер розглядає як обмеження раціональності — чим далі такі дії відхиляються від цілераціонального ідеального типу, тим більше ірраціональних ознак вони виявляють. В основу традиційної дії, за М.Вебером, ставиться мета, здійснення якої може видатися сумнівним, як і вибір цієї мети за умов усвідомлення її небажаних наслідків з огляду на інші цілі. Однак розрахунок варіантів дії відбувається дуже швидко і не є раціональним. Відбувається неусвідомлене і нераціональне визначення варіантів дії у плані їх домірності й узгодженості щодо її мети. Традиційна дія зв'язана з правилами певного соціального порядку, зміст і ціль якого до кінця не відомі. За такого типу дії маємо мету, для досягнення якої необхідна наявність певної послідовності дій. У цьому випадку така послідовність не є результатом калькуляцій. У разі традиційної дії простір для раціонального осмислення звужується завдяки нормам, що пропонують у тому чи тому випадку конкретні цілі та засоби для їх реалізації [Вебер, 1990: с. 203].

Теорія соціальної дії М.Вебера започаткувала методологію пізнання традиційної дії через порівняння її з ідеальним типом цілераціональної поведінки, проте не дала відповіді, якими дійовими особами, у яких саме ситуаціях, стосовно яких цілей та дій здійснюються традиційні або інші соціальні дії. На нашу думку, головною перешкодою цьому на той час була недостатньо чітка формалізація ідеального типу цілераціональної дії та невизначеність того, яким чином інші індивіди впливають на мотивацію дієвця та його вибір певної дії. Саме тому для концептуалізації ідеально-типової моделі традиційної дії, на наш погляд, слід використовувати сучасні версії теорій смислоорієнтованої дії, які, безперечно, є розвитком ідей М.Вебера.

Центральною проблематикою для всіх теорій дії є не те, як здійснюється та чи інша дія і як вона сприймається з боку спостерігача, а саме вибір тієї чи іншої дії з репертуару можливих дій. Вибір дії аналітично поділяється на вибір мети та вибір засобів для її здійснення. Саме тому всі теорії дії цікавлять передусім закономірності вибору мети та засобів дії, а також чинники, що визначають цей вибір. Те саме можна сказати і стосовно традиційної дії. Тож традиційний характер соціальної дії визначатиметься особливостями вибору мети та засобів дії, а не тим, як ця дія виглядає для спостерігача. Що

ж вирізняє традиційні дії серед множини соціальних дій? Який характер має вибір дії, якщо вона традиційна?

Відповіді на ці запитання вимагають визначення ідеально-типової моделі традиційної дії і відокремлення її від інших соціальних та просто реактивних людських дій. Для реалізації цього завдання, на наш погляд, доцільно використати теорію соціальної дії Т.Парсонса.

Талкот Парсонс, слідом за М.Вебером, виходить із того, що соціальна дія — це дія, зорієнтована на смисл дій інших соціальних акторів, тобто смислоорієнтована. При цьому Парсонс зробив спробу об'єднати в одному ідеальному типі смислоорієнтованої дії: а) модель раціональності на кшталт використовуваної економістами і б) нормативну орієнтацію при виборі альтернатив.

Виходячи з теорії Парсонса одинична дія логічно передбачає такі складники: 1. Дійова особа — “актор”. 2. Результат — “мета”, майбутній стан справ, на досягнення якого процес дії зорієнтований. 3. “Ситуація”, в якій ініційовано дію і напрямок розвитку якої відрізняється від стану справ, на який дія зорієнтована, тобто від мети. Ця ситуація, своєю чергою, аналізована у двох елементах: тих, над якими актор не має контролю, і тих, над якими він має контроль. Перше можна назвати “умовами” дії, друге — “засобами”. 4. У виборі з-поміж альтернативних засобів досягнення мети тою мірою, якою це припускає ситуація, виявляється “нормативна орієнтація” дії. Стосовно ж сфери контролю з боку актора використовувані засоби не можна розглядати ні як випадково обрані, ні як залежні суто від умов дії, але як такі, що мають бути в певному сенсі об'єктом впливу незалежного детермінувального чинника, знання якого необхідне для розуміння конкретного курсу дій [Burt, 1982: p. 3].

Зазначимо, що осмислено орієнтована дія і дія, зорієнтована на смисл, не суть одне й те саме. У М.Вебера цілораціональна дія є осмислено зорієнтованою, тому що передбачає певні калькуляції при виборі мети й засобів дії. Разом із тим у Веберовому ідеальному типі раціональної дії ніяк не відображено орієнтацію на смисл дій інших осіб. Яким чином у моделі Т.Парсонса представлені “інші” актори, ті, на смисл дій яких має орієнтуватися актор? По-перше, через соціальний контекст, який Парсонс відносить до можливих чинників ситуації дії і який завжди пов'язаний зі статусом актора та його ролями. По-друге, через нормативну орієнтацію дії [Парсонс, 2000: с. 135]. Водночас залишається відкритим питання: як раціональні мотиви (калькуляція витрат, зисків, доцільності та оптимальності засобів) поєднуюватимуться з необхідністю підкорятися нормам, якщо ці два детермінувальні чинники задаватимуть різні варіанти дій? Що переможе, чому і в яких ситуаціях?

Теоретичні розробки М.Вебера, Т.Парсонса та сучасних теоретиків соціальної дії щодо ідеально-типової моделі одиничної дії можна узагальнити, виокремлюючи суттєві моменти одиничної дії, яка вимагає вибору мети й засобів для її досягнення. Цей вибір відбувається під впливом ситуаційних умов, норм та цінностей. Ідеальний тип смислоорієнтованої дії передбачає,

що такий вибір є достатньо складним і ґрунтованим на відповідях на низку запитань:

- Чи слухним і чи достатнім є знання стосовно ситуації дії?
- Яку мету обрати?
- Як вплине досягнення обраної мети на інші цілі дієвця? Чи може це призвести до фрустрації щодо інших цілей та які наслідки це матиме?
- Які дії (засоби для досягнення мети) можливі та з якою ймовірністю? Чи є засоби доцільними, тобто чи приведуть вони до обраної мети?
- Які наслідки (бажані та небажані) матимуть дії, що їх можна обрати як засоби для досягнення мети?
- Чи є обрана як засіб дія прийнятною з огляду на її небажані наслідки?
- Які із засобів приводять до мети з найменшими витратами?

Зрозуміло, що у певних ситуаціях, для певних акторів, стосовно певних цілей та засобів доцільно спростити пошук відповідей на ці питання, пропонуючи тільки єдині мету та засіб для її досягнення, а в деяких випадках навіть просто дію, не поділяючи її на засіб і мету, тому що справжня мета взагалі може бути незрозумілою дійовим особам. Тобто, спростивши смислоорієнтовану дію до рівня традиційної дії, яка передбачає майже автоматичну відповідь на знайому чи звичну ситуацію.

Таким чином, традиційна дія на відміну від смислоорієнтованої індивідуальної дії не передбачає вибору ані мети, ані засобів для її досягнення. Інакше кажучи, традиційна дія — це дія без вибору, коли актор не оцінює можливих цілей, не обирає з них одну, не аналізує ймовірних засобів та не обирає з-поміж них один як такий, що відповідає досягненню мети, тому що вибір дії вже заздалегідь передбачений традицією за умовчанням. У цьому випадку можна сказати, що ідеально-типова традиційна дія межує з реактивною дією.

Зазначимо, що ми схарактеризували лише ідеальний тип традиційної дії. В реальності дії, які зазвичай вважають за дотримання традицій, можуть відрізнятись від ідеального типу. Ідеальні типи традиційної та смислоорієнтованої дії є полюсами континууму, вздовж якого аналітично розташовані реальні традиційні дії наближаються до того чи іншого полюса. Тому точну межу між смислоорієнтованою і традиційною дією в реальності визначити важко; реальні дії можуть бути їх “міксом”. Крім того, деякі дії ззовні можуть виглядати як дотримання традицій, але вони не будуть традиційними за характером вибору дії. Наприклад, опиняючись в іншій країні, традиції якої відрізняються від тих, що існують у країні актора, він найімовірніше намагатиметься діяти відповідно до традицій країни, до якої він приїхав. Але така дія, з огляду на ідеальний тип, насправді є не традиційною, а повною мірою смислоорієнтованою, адже актор може свідомо обирати, дотримуватися традицій чи ні, враховуючи наслідки того чи іншого вибору. У цьому випадку норми й цінності, засоби для досягнення мети, а також ситуаційні умови, що лежать у підґрунті традиційної дії, виступатимуть як об’єкти орієнтації дії. Як такі об’єкти виступають також традиційні табу, які забороняють акторові обирати певні, табуйовані традицією засоби для дося-

гання мети. В обох випадках актор буде осмислено, а не традиційно обирати дію [Парсонс, 2000: с. 415–550].

Порівняння моделей смислоорієнтованої та традиційної дає змогу аналітично визначити ті випадки, коли перетворення цілераціональних дій на традиційні вкрай важливе для соціальних систем, зокрема такі: 1) вибір мети ускладнений тим, що є конкурентні цілі; 2) вибір мети, важливої для соціальної системи, ускладнює або внеможливає досягнення інших цілей, важливих для самого актора; 3) акторові важко оцінити спектр можливих засобів дії, доцільність та ефективність їх; 4) акторові важко визначити, які із засобів приводять до мети з найменшими витратами; 5) акторові важко оцінити бажані та небажані наслідки вибору того чи іншого засобу для досягнення мети; 6) акторові важко зробити вибір важливих для соціальної системи дій з огляду на їхні небажані наслідки для самого актора; 7) знання стосовно ситуації дії може бути хибним або недостатнім; 8) ситуація дії надто складна для її адекватного усвідомлення з боку актора, амбівалентна або може спровокувати інші дії, які не відповідають інтересам соціальної системи в цілому або інтересам певних соціальних груп, які встановлюють соціальні порядки.

Цікавий погляд на місце традиції у структурі соціального порядку містить запропонована М.Вебером концептуалізація “встановленого соціального порядку” як стійкого відтворення певних типів соціальної дії [Вебер, 1990: с. 544–545].

М.Вебер для цілей аналізу припускає погляд на соціальний порядок як на раціональну конструкцію, що, поступово ускладнюючись, будується на підставі соціальних відносин. Із такої аналітичної позиції соціальний порядок розглядається як установлюваний за згоди індивідів, кожний із яких цілераціонально співвідносить свою дію з діями інших людей. Установлений соціальний порядок має силу доти, доки люди у своїх діях керуються очікуванням від інших людей відповідних дій, передбачуваних у рамках чинного порядку. Цей порядок справді існує тою мірою, якою люди визнають його існування. А визнають вони його існування доти, доки відповідні дії інших людей виправдовують (звісно, з деякою задовільною ймовірністю) їхні очікування. Натомість руйнування усталеного порядку можна фіксувати тою мірою, якою відповідні дії перестають відповідати очікуванням, ґрунтованим на цьому порядку, внаслідок чого люди перестають діяти так, ніби цей порядок існує [Захарченко, 2008].

“Установлений порядок” є раціональним у тому сенсі, що він сконструйований на підставі *припущення*, що індивіди діятимуть цілераціонально. Раціональний “смісл” усталеного порядку, однак, доступний далеко не кожному з тих, хто діє у припущенні про його існування, або тих, хто підтримує його. Вебер зауважує: мірою зростання диференціації громадського життя суспільні установлення стають дедалі складнішими, й індивіди, що беруть участь у цьому порядку, дедалі менш здатні зрозуміти їхній раціональний зміст. Отже, вони мусять задовольнятися емпіричним знанням — тою мірою, якою таке знання може уберегти їх від неприємностей. Емпіричний зміст установленого порядку втілюється в очікуваннях, які узаданені

на тому, що цей порядок був колись створений, а тепер гарантується апаратом примусу; тож особа будує свої дії відповідно до очікувань на дієвість цього порядку. Емпіричний зміст порядку в такому розумінні, зокрема, відомий тим, хто має намір діяти всупереч йому, “обійти” його [Захарченко, 2008].

За типом і мірою втаємничення в раціональний сенс установленого порядку Вебер розрізняє чотири основні групи людей у суспільстві.

Раціональний порядок, хоч би в якій формі він об’єктивувався, ініціюється певною групою людей — “ідеологами” порядку, і їхні цілі можуть бути всілякими. Установлений порядок може перебувати як у річищі цілей, так і в річищі засобів таких “творців” порядку, а може виявитися побічним результатом їхніх цілераціональних дій.

Друга група людей суб’єктивно тлумачить цілі створеного порядку й активно впроваджує його. Це, умовно кажучи, “органи” суспільного об’єднання, “вартові” суспільного порядку, і вони не обов’язково знають що-небудь достовірне про цілі його створення.

Третя група людей — ті, кому раціональний порядок відомий тою мірою, якою це необхідно для досягнення їхніх приватних цілей. Вони використовують раціональний порядок як засіб та умову досягнення своєї мети, яка є принципово досяжною в межах даного порядку. Вони застосовують наявні установлення як засіб з орієнтування своїх легальних і нелегальних дій, оскільки ті пов’язані з очікуваннями щодо дій інших людей, передусім зі своєї групи, а також щодо дій захисників суспільного порядку.

Четверта група — це так звана маса. Для цих людей установлений порядок існує у формі традиції. Традиційна поведінка осмислена за умови стійкого відтворення колись установленого порядку і має характер адаптації до нього. Така “традиційна” поведінка не припускає ані знання, ані розмірковувань про мету і смисл установленого порядку. М.Вебер навіть стверджує, що традиційна поведінка не передбачає знання про саме існування цих порядків. У традиційній поведінці емпірична значимість саме раціонального порядку ґрунтується насамперед на згоді коритися тому, що звично, до чого призвичаїлися, що прищеплено вихованням і стало повторюється [Вебер, 1990: с. 544–545].

У складній соціальній конструкції соціальний порядок може об’єктивно бути раціонально сконструйованим, однак поведінка переважної маси людей наближається до типу повторюваних масових дій, без будь-якого співвіднесення їх з істинним смислом соціального порядку. Прогрес у царині диференціації та ускладнення організації суспільства означає, що в підсумку ті, кого практично стосуються раціональні порядки, дедалі більше віддаляються від їхньої раціональної основи. Ця раціональна основа є більше прихованою від них, аніж смисл магічних процедур, здійснюваних чаклуном — від “дикуна”. “Дикун”, зауважує М.Вебер, знає куди більше про економічні та соціальні умови свого існування, ніж “цивілізована” людина у звичайному смислі слова. Сучасна людина поводиться “раціонально” суто в тому сенсі, що вона, по-перше, упевнена, що умови її повсякденного життя в принципі раціональні, що вони створені людьми, є продуктами людської

діяльності, доступні раціональному знанню, відтворенню і контролю, а по-друге, що соціальний світ функціонує за відомими правилами, доступними калькулюванню, і можна зорієнтувати свої дії за однозначними очікуваннями.

Отже, ідеально-типові традиційні дії відбуваються без співвіднесення їх з якимсь універсальним змістом, і тому наближаються за типом до повторюваних масових дій. Традиційні дії вчиняють за звичкою, внаслідок виховання, виходячи зі сталості й наявного порядку. Тою мірою, якою порядок є стало відтворюваним, індивід може навіть не підозрювати про його існування як установленого кимось порядку, не задаватися думкою про його цілі та смисли. Таким чином, індивід співвідносить свої дії не стільки із живою дією іншого індивіда, спрямовуваною живою цілеспрямованою волею, скільки з одноманітно повторюваною схемою очікувань, які незмінно підтверджуються у стало відтворюваному порядку. У межах “традиційної” дії людина з “маси” не бачить себе серед інших людей і не осмислює порядок світу як порядок взаємодії з іншою людською волею і людською свідомістю. Тією мірою, якою вона діє відповідно до традиції, вона живе в “механічному” світі, не підозрюючи про його людське походження, людський зміст і про його підвладність впливу людської волі.

Осмислюючи традицію як стереотип дії, тобто складову суспільних знань, можна зробити низку висновків щодо їх генези. Попри сталість світу традицій вони таки змінюються. Характер цих змін може бути як еволюційним, так і революційним. На нашу думку, становлення традиції подібне до становлення парадигми як загальноприйнятого зразка дій чи думок. Наприклад, розвиток парадигм у сфері наукового знання був проаналізований Т.Куном у “Структурі наукових революцій” [Кун, 1977].

Традиції не зароджуються як традиції в повному сенсі цього слова, тому що дія, яка потім стає традицією, зароджується в певних соціальних колах як інновація, як смислоорієнтована дія. Новація здійснюється поза традицією, пориваючи з традицією або всупереч традиції. Якщо інноваційна поведінка приносить позитивний результат, вона поширюється і закріплюється у суспільстві, передається як культурний досвід, тобто перетворюється на нову традицію. Деякі продуктивні інновації поступово оформлюються у відповідні культурні інститути, впливають на стереотипи поведінки, а тим самим на соціальну традицію. Згідно із тлумаченням М.Вебером установленого соціального порядку, суб’єкт інновації може не збігатися із суб’єктом (носієм) традиції.

Враховуючи здобутки неонституціональної теорії, зокрема в осмисленні так званих QWERTY-ефектів (докл. див.: [Бренделева, 2006: с. 42–47]), можна визначити чинники, які детермінують розвиток традиції за еволюційним або революційним сценарієм. Отже, подальша доля традиції значною мірою залежить, по-перше, від того, чи приводить традиційна дія до очікуваного результату; по-друге, від того, наскільки традиція інтегрувалася в інші сталі конфігурації соціального порядку як упорядкована основа для нових практик. Еволюційний розвиток традицій уможлиблюється тоді, коли традиційні дії є продуктивними (з погляду дійової особи), а тим паче

якщо вони інтегруються в інші конфігурації соціального порядку. Революційного розвитку, руйнацію традиції можна очікувати тоді, коли зі зміною соціальної ситуації традиція стає контрпродуктивною і на її підставі неможлива розбудова достатньою мірою нових соціальних порядків. Традиція руйнується, якщо накопичено критичну масу прикладів, коли дотримання її призводить до негативного для актора результату. Тоді традиція перетворюється із майже реактивної дії на осмислено орієнтовану, за якої саме традиція є об'єктом орієнтації, тобто виникає питання: що краще — дотримуватися традиції чи діяти якимось інакше?

Якщо традиція призводить до негативних наслідків, але на її ґрунті розвиваються соціальні порядки, не можна однозначно передбачити подальшого розвитку традиції. Питання в тому, що буде більш болісним та завдасть більшої шкоди — контрпродуктивна традиція чи руйнація порядків, що зросли на її підставі.

Отже, у соціальній системі наближення тієї чи іншої традиції до осмислено орієнтованої або реактивної дії залежить від стадії становлення та розвитку цієї традиції. На стадії зародження традиція близька до осмислено орієнтованої дії, коли актори ще обирають засіб і мету з альтернативних варіантів. На стадії стабільного функціонування, коли та чи та дія стає загальноприйнятною у певній соціальній системі, традиційна дія наближається до реактивної, за якої засоби та мета соціально зумовлені традицією за умовчанням (ідеально-типізована традиційна дія). Проте необхідно зазначити, що традиція наблизатиметься до реактивної дії лише для постійних акторів соціальної системи. Для нових членів традиція, як правило, залишається осмислено зорієнтованою дією впродовж процесу соціалізації в цій соціальній системі. На стадії руйнування традиція знову наближається до осмислено орієнтованої дії, тобто виникають інші, поряд з традиційною дією, засоби для досягнення мети, з-поміж яких актор може обирати той чи той на свій розсуд.

Отже, запропонована концептуалізація традиції дає змогу осмислити цей феномен крізь призму теорій соціальної дії та створити ідеально-типову модель традиційної дії, визначити її характерні риси та ситуації, в яких перетворення смислоорієнтованих дій на традиційні є життєво важливим для соціальних систем.

Література

Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотерика, политэкономия / [гл. ред. С.Ю. Солодовников]. — М. : МФЦП, 2002. — 1008 с.

Большая энциклопедия : в 62 т. / [гл. ред. С.А. Кондратов]. — М. : Терра, 2006. — Т. 37. — 592 с.

Бренделева Е.А. QWERTY-эффекты, институциональные ловушки с точки зрения теории транзакционных издержек / Е.А. Бренделева // Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2006. — Т. 4, №. — С. 42–47.

Вебер М. Хозяйство и общество / Макс Вебер ; пер. с нем. ; под ред. Л.Г. Ионина. — М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2007.

Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; пер. с нем. Ю.И. Давыдова. — М. : Прогресс, 1990. — 804 с.

Захарченко М.В. Социальная традиция [Электронный ресурс] / М.В. Захарченко. — СПб., 2008. — Режим доступа : www.portal-slovo.ru/pedagogy/37923.php.

Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. — М. : Прогресс, 1977. — 300 с.

Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. — М. : Академический проект, 2000. — 880 с.

Burt R. S. Toward a structural theory of action / Burt R.S. — N. Y. : Academic Press, 1982. — 373 p.